

Josep PERARNAU I ESPELT

SOBRE L'ESTRUCTURA GLOBAL DEL
DE TEMPORE ADVENTUS ANTICHRISTI
D'ARNAU DE VILANOVA

Dues precisions abans d'emprendre el tema: amb ,global' preciso que ni repetiré ni corregiré l'esquema del dit tractat que és publicat en el volum VII-VIII d'aquest anuari,¹ ans em limitaré a esbrinar quines són les seves parts principals i llur encaix. I dic *De tempore adventus Antichristi* a fi d'assenyalar ja amb aquest títol que em refereixo a aquell que es pot considerar el seu text definitiu, també transcrit en aquestes pàgines, evitant així que hom el pugui confondre amb versions anteriors.²

La qüestió de com s'estructura el conjunt del dit tractat d'Arnau de Vilanova parteix d'una afirmació d'Anneliese Maier, que un servidor mateix vaig resumir d'aquesta manera:

«En els seus dos treballs dedicats al manuscrit Vat. Borgh 205, Anneliese Maier afirma que l'actual *De tempore adventus Antichristi* té dues parts, arribant la primera fins a la línia 963 de la nostra transcripció i constant la segona de les línies 964-1525»; i donava en la nota 58 de la mateixa pàgina les corresponents referències als dos estudis de Frau Maier.³

De dues parts a tres

El problema era posat, però, tal com el lector pot veure en la pàgina acabada d'indicar, la solució no semblava satisfactòria, perquè no resultava clar quina era la idea que en tenia el mateix autor, Arnau de Vilanova; per això, allí mateix transcriví les frases amb les quals l'autor del tractat es referia en ocasions diverses a la dita estructura, de les quals es dedueixen tres dades: a) que les indicacions d'Arnau es refereixen al *De adventu Antichristi*, és a dir, al text més primitiu presentat al Cancellier de l'Estudi de París el 1299 i objecte del procés inquisitorial

1. Josep PERARNAU I ESPELT, *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 7-169, en concret 22-24. Si no es diu el contrari, les referències al tractat arnaldí *De tempore adventus Antichristi* indiquen pàgina i, normalment, línia de l'edició acabada d'esmentar.

2. *Ibid.*, 134-169. Sobre les successives variants del títol del tractat que ens ocupa, vegeu la nota inicial del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum.

3. *El text primitiu...* (cit. nota 1), 25 i nota 58.

que se'n seguí; b) que aquell opuscle tenia dues parts; i c) que la primera part era destinada a exposar ,principia' i la segona en treia les ,conclusiones'. I un servidor m'atrevia a identificar aquestes (les conclusions; Arnau les anomena ,principales assertiones': líns. 1476-1477) amb les formulades en el text de les dues pàgines finals d'aquell tractat arnaldia,⁴ i que la part que establí els principis era la que ocupava l'espai anterior a les conclusions en el mateix escrit.⁵

El punt de divisió, doncs, entre les dues parts esmentades, en el text inicial presentat al Cancellier de l'Estudi de París (el *De adventu Antichristi* pròpiament dit), la col·locava a la pàgina 153, entre les línies 828-829, per aquestes raons:

- a) la part anterior a la línia 828 és expositiva a base de citacions bíbliques, la següent és polèmica;
- b) les línies 827-828 són una doxologia i és natural que assenyalin un final (exactament igual com n'hi ha una altra en les línies 1467-1469, immediatament abans de les conclusions, doxologia que, doncs, també assenyalava un final);
- c) les línies 829-1469 no es trobaven en el text inicial del *De adventu Antichristi*, perquè són resposta a les objeccions que hom havia fet a Arnau a París durant la polèmica que seguí la presentació de l'opuscle els anys 1299-1300.⁶

Se'n dedueix que en el seu estat actual, és a dir, el que és resultant de la dita polèmica, tal com es troba en el manuscrit Vat. lat. 3824 (diguem-ne, el *De tempore adventus Antichristi*), el tractat arnaldia és constituït per tres parts:

- a) l'exposició de principis de l'opuscle primitiu, líns. 1-828;
- b) part afegida com a conseqüència de les polèmiques de París (líns. 829-1469);
- i c) les conclusions o ,principales assertiones' finals (líns. 1470-1525).

En el seu recent llibre *Vom Ende der Zeit...*, al qual aquestes pàgines ja van dedicar la corresponent recensió,⁷ Manfred GERWING,⁸ retornava sobre el problema i afirmava que

«...[eine gründliche Textanalyse]... bestätigt aber, um es vorweg zu sagen, das, was Anneliese Maier und Heinrich Finke vermuteten: der gravierende Einschnitt liegt in unserer Handschrift nicht auf der Folie 65 va, sondern verläuft auf dem Blatt 68 ra, eben bei jener Passage, die mit *Doctores vero Parisienses* beginnt»⁹

4. *Ibid.*, 168-169, líns. 1470-1524, amb la possible excepció del petit fragment de sant Agustí, transcrit en les línies 1501-1504 i de la referència a la mateixa ,autoritat' en les línies 1523-1524.

5. *Ibid.*, 134-153, líns. 1-828.

6. *Ibid.*, 26.

7. «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVI (1997), 504-507.

8. La fitxa completa del llibre és: *Vom Ende der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Neue Folge, Bd. 45), Münster, Aschendorff 1996, XXVI i 708 pp.

9. *Ibid.*, 79; l'equivalència d'aquelles indicacions amb les nostres línies és fàcil, car en el text publicat en les pàgines del volum VII-VIII, és sempre consignat el foli i el corodell del Vat. lat. 3824.

Dit d'una altra manera: el text que Arnau de Vilanova hauria escrit el 1297 i hauria fet públic en presentar-lo al Cancellier de l'Estudi de París a l'acabament de l'estiu o al començament de la tardor del 1299 no s'hauria acabat a la pàgina 153, línia 828, de la meua transcripció, ans a la pàgina 156, línia 963; i per tant, el text polèmic escrit com a conseqüència de les discussions parisenques només seria el de les pàgines 156-168, línies 964-1469.

És de doldre que no ens hagi arribat cap còpia d'aquell 'opusculum' que a París provocà tanta polèmica, car seria la forma decisiva de sortir de dubte. Ens caldrà aprofitar els altres mitjans d'informació i de valoració a l'abast de la nostra mà.

Intermezzo: una cadena de despropòsits

En el fragment de Gerwing acabat de transcriure, ell introdueix en el debat un autor que fins ara no hi havia comparegut: Heinrich Finke; i és de doldre que no indiqui on el gran professor i investigador de començaments del segle XX manifestà la seva pressuposició idèntica a la d'Anneliese Maier ('vermuteten'), car allò que un servidor he trobat no és una suposició, sinó una afirmació taxativa.

Hom la pot llegir a l'acabament de la seva publicació de fragments del *De tempore adventus Antichristi*, transcrits del Vat. lat. 3824, en el seu *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, on en nota final (també de final de pàgina) diu el següent:

«Cod. Vatic. 3824, fol 50^v-78^v. Hist. Litt. 28, p. 122: Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium nach Antonio Bibl. Hisp. Vetus, ohne handschriftlichen Nachweis. Das ist der zweite Teil dieses Tractates».¹⁰

La darrera frase és d'autoria i per tant de responsabilitat exclusiva de Finke.

Quant a la part inicial i principal de la nota, també és de doldre que, en redactar-la de la manera que ho féu, el gran Finke donés a entendre que Nicolás Antonio no donà indicació manuscrita relativa a un escrit que ell supposava d'Arnau de Vilanova. Ja veurem que no és així, sinó que el professor alemany es fià de l'autoritat acadèmica d'un de francès, Barthélemy Hauréau.

Anem, doncs, a aquest:

«CXVIII. *Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium*. Ce mémoire judiciaire n'est cité que par Antonio, et il n'en désigne aucun manuscrit».

10. *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen. Quellen* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II), Münster im W., Aschendorff 1902, CLIX.

11. Barthélemy HAURÉAU, *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire Littéraire de la France*, XXVIII. *Suite du quatorzième siècle*, París, Imprimerie Nationale 1881, 22.

Les afirmacions de la seqüència Finke, Maier, Gerwing són clares: 1) el *De tempore adventus Antichristi* (no és altre el transcrit en el Vat. lat. 3824) té dues parts; 2) la segona part també té el títol de *Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium*, que li hauria donat Nicolás Antonio.

I com que, doncs, tota la responsabilitat recauria damunt Nicolás Antonio, transcriurem la informació proporcionada per ell, tot i que el fragment resulti un pèl llarg:

«... Et quidem librum hunc *De adventu Anti-Christi* cum hac tantum inscriptione habent Ms. satis antiquo caractere PP. Carmelitani S. Mariae Transpontinae Romae. Incipit: *Constitui super vos auditores, speculatores* etc. Sed in codice isto post predictum opus, quod his absolvitur, et altero Augustini *De civitate Dei*, ponitur seorsum tractatus eiusdem *De mysteriis cymbalorum*. Incipit: *Qui interrogat*. Respondetque in eo ad quesitum sibi factum, quare Ecclesiae catholicae mos fuerit in hora matutinorum et vesperorum prius pulsare cymbalum parvum, postea vero magnum. Sequuntur in eodem codice Ms. alia eiusdem, ut credimus, argumenti de adventu Anti-Christi, scilicet: *Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum, et religiosorum, ad magistrum Iacobum Albi canonicum condignensem*. Item aliae *responsiones* ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium: quae omnia nunquam, ut credimus, edita fuere».¹²

Després de llegir aquesta parrafada, hom es pregunta si Nicolás Antonio havia de repetir més de tres vegades la indicació del manuscrit, a fi que monsieur Barthélemy Hauréau se'n donés per assabentat. I aquesta no és l'única falta del francès, car converteix en títol d'una obra (d'altra banda, inexistent), unes paraules que el sevillà no havia pas donat subratllades ni qualificades de títol; i en ambdós punts Hauréau fou seguit, cegament, per Heinrich Finke. Precisem, però, les responsabilitats: Hauréau falla en dir que aquelles *Responsiones...* no es troben en cap manuscrit, més ben dit, que Nicolás Antonio no n'indica cap manuscrit; Finke, de més a més, falla per la seva banda en afirmar que les dites *Responsiones...* són la segona part del text arnaldià que ell acaba d'extractar, el que ocupa els ff. 50-78 del Vat. lat. 3824, i no és altre que el *De tempore adventus Antichristi*.

Perquè allò que no pot ésser més clar és que els textos, als quals en les línies finals al·ludeix Nicolás Antonio sense donar-ne els respectius títols, eren els dos (recordem que parla en plural) que en el dit volum manuscrit de la Transpontina (ara Col·legi Internacional dels Carmelites de l'Antiga Observança) segueixen l'*Apologia de versutiis...* (que és el primer text publicat en el present volum), i són l'*Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum* amb el corresponent prefaci,

12. *Biblioteca Hispana Vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti Aevo ad annum Christi MD. floruerunt auctore D. Nicholao ANTONIO Hispalensi... curante Francisco PEREZIO BAYE- RIO... II.* {b. M. Ad MD., Madrid, Ibarra 1788, 118/I-II, núm. 58.

i el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de tempore Antichristi*.¹³

I ara el senyor Gerwing, que s'ha aliniat amb Heinrich Finke, hauria de dir explícitament si també considera que l'*Eulogium de notitia...* o el *Tractatus quidam...*, acabats d'esmentar, o tots dos conjuntament, és o són la segona part del *De tempore adventus Antichristi*, tal com Finke diu al capdavant de la pàgina CLIX del seu *Aus den Tagen...* Hom pot, encara, preguntar-li amb tota la raó, en el cas que la segona meitat del *De tempore adventus Antichristi* sigui un o ambdós tractats acabats d'esmentar, què en fem del text integrat dins el *De tempore adventus Antichristi* tant en el Borgh. 205 com en el Vat. lat. 3824, i en el carmelità III, Varia I, el de les línies 829-1469 de la meua transcripció en el volum VII-VIII d'aquest anuari, ja que, segons les premisses de Gerwing, aquell llarg fragment no pot pertànyer ni a l'*Eulogium de notitia...*, ni al *Tractatus quidam in quo respondetur...*

Arribats a aquest punt, tanquem l'intermezzo i tallem la cadena de despropòsits, la darrera anella de la qual porta el nom de Manfred Gerwing.

Les parts del De tempore adventus Antichristi

Tornem, doncs, al tema d'aquestes pàgines. I ho faré aplicant-hi tots els elements que en aquest moment són a la meua disposició i de manera purament objectiva, tot i que per allò de les al·lusions personals,¹⁴ hi podria donar un to més incisiu.

13. Hom pot veure la pertanyença d'ambdós tractats al manuscrit del Col·legi Carmelità en les descripcions del volum fetes durant la segona meitat del segle XX primer per Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimita A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 45-70 (ara aplegat en el volum *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN i Josep SOLERVICENS. Pròleg de Giuseppe TAVANI (Biblioteca d'estudis i investigacions, 20; Obra completa, III), València, Tres i quatre 1994, 186-191); i després per Kurt Victor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Giacobino da Piore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-176; i *Ancora a proposito del Codice III, Varia I, dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172; i quatre anys més tard per Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 287-344, en particular 290-292. L'*Eulogium* amb el prefaci fou transcrit per Joaquim CARRERAS i ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 33-44.

14. «Jener Teil, der mit den Worten *Premissis igitur* (fol. 65 va [= lín. 829]) anhebt und mit *ad hoc predictus adventus* (68 ra [= lín. 963]) endet, beinhaltet noch keineswegs die Polemik Arnalds gegenüber denjenigen, die gegen seine These konkret Einspruch erhoben haben. Vielmehr herrscht hier noch der nämliche, relativ ruhig-gelassene, zugleich aber entschiedene sendungsbewusste Ton vor, wie er auch für den ersten Teil des Traktates. Was sich allerdings ändert, und was Perarnau in diesem Fall offensichtlich irritiert hat, ist, dass hier Einwürfe gegen das zuvor Dargelegte artikuliert und diese dann widerlegt werden», Manfred GERWING, *Vom Ende der Zeit...* (cit. en la nota 8), 79.

En primer lloc recordem les dades proporcionades pels dos manuscrits contemporanis d'Arnau, que són, per prioritat cronològica, els de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205, ff. 26a-48b, i el Vat. lat. 3824, ff. 50c-78c. Ambdós assenyalen amb caplletres especials les successives parts del tractat arnaldia que ens ocupa, i els punts assenyalats són idèntics.

- a) No cal dir que la primera part assenyalada és la que comença amb la caplletra inicial i arriba fins a la línia 828;
- b) al començament de la línia 829 hi ha la segona caplletra acolorida amb filigranes geomètriques;¹⁵
- c) la següent, que és la tercera, il·luminada com l'anterior, enceta la línia 964;¹⁶
- d) i la darrera o quarta, acolorida com les ja esmentades, encapçala el text de la nostra línia 1470.¹⁷

Atesa la facilitat amb la qual hem vist que l'autor (altre no pot ésser, almenys per als afegits textuais, alguns d'ells tan llargs) modificà el text que és objecte d'edició en el primer estudi d'aquest volum¹⁸ entre la còpia del Borgh. 205 i la del Vat. lat. 3824, el fet que aquests dos manuscrits coincideixin a col·locar les quatre caplletres en punts idèntics no deixa d'ésser una confirmació que per a l'autor aquesta divisió era sòlidament establerta. No seré pas un servidor qui la discuteixi.

Tenim, doncs, que, des d'un punt de vista paleogràfic, o, si hom prefereix, d'estricta composició tipogràfica, el tractat arnaldia que ens ocupa, ja en les seves còpies més primitives, és constituït dels següents blocs:

- a) El que en ATCA, VII-VIII (1988-1989), va de la pàgina 134, línia 1, a la pàgina 153, línia 828. Aquest, ni que sigui en una redacció prèvia, és el cos bàsic d'allò que el mateix Arnau qualificava d',opusculum', de ,quaternus' i de ,scriptura' en la documentació parisenca, i que en aquell primer moment portava el nom *De adventu Antichristi*; en el Borgh. 205 canvià el títol per l'igualit *De consummatione saeculi*; i en el Vat. lat. 3824 prengué aquell amb què normalment ha estat conegut *De tempore (adventus) Antichristi*; el mateix Arnau digué que en aquesta part eren exposats els principis del seu raonament.¹⁹

15. En el Borgh. 205, aquesta segona caplletra es troba en el f. 39a; en el Vat. lat. 3824, en el f. 65c.

16. La terça caplletra es troba en el fol. 40a del Borgh. 205, i en el 68a del Vat. lat. 3824.

17. Hom la pot veure en el fol. 47c del Borgh. 205, i en el 77d del Vat. lat. 3824; encara que sense canvi de color en la lletra, el començament dels quates apartats (i només d'ells, com en els dos volums vaticans) és assenyalat en el ms. del Col·legi Carmelità de Roma (cf. nota 13), deixant espai en blanc per a la caplletra (inexistent) i amb les paraules inicials escrites amb lletres més altes de traç més gruixut en els ff. 1a, 7d, 8d i 12c. En canvi, la còpia manuscrita de París, BN, lat. 3708, ff. 55-90, ha perdut les caplletres que assenyalen les successives parts internes del tractat.

18. Vegeu les pàgines 15-16 del present volum.

19. Col·loco ,adventus' entre parèntesi perquè en l'èplicit del Vat. lat. 3824, f. 78c (= línia 1525) la dita paraula és afegida al marge, certament *ead man*. Recordo que en la *Protestatio... coram domino camerario summi pontificis* de Perusa, 18 de juliol del 1304, el títol encara seria modificat en *Super tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 215, línia 737); en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI... data, ibid.*, 202, líns. 181-189, hi ha la informació sobre les dues parts del tractat en la seva redacció primitiva.

- b) El constituït pel text que en la mateixa transcripció va de la pàgina 153, línia 829, i comença ‚Premissis igitur...‘, fins a la pàgina 156, línia 963. De seguida serà objecte d'estudi.
- c) El que consta del text que va de la pàgina 156, lín. 964, i comença ‚Doctores vero Parisienses...‘, i acaba en la pàgina 168, línia 1469. També el seu sentit serà esbrinat a continuació.
- d) I el que constitueix la part final del tractat i ocupa les pàgines 168, línia 1470, a 169, línia 1524, i és seguit de la línia d'èplicit, la 1525. El mateix autor en digué ‚conclusiones‘, encara que en el mateix text són qualificades de ‚principales assertiones‘ (líns. 1476-1477).

Quant als blocs primer i quart no sembla haver-hi dificultat. Esbrinem, doncs, allò que signifiquen les parts segona i tercera, sobretot la segona, en la qual es concentra la diversitat de parers.²⁰ I ja d'entrada m'aventuro a establir una hipòtesi de treball, que al final es veurà confirmada o desautoritzada: ambdues parts segona i tercera són resposta a objeccions fetes realment a Arnau de Vilanova durant l'estada a París i, per això, pel fet d'ésser resposta, posteriors tant a la tardor del 1299, en què el *De adventu Antichristi* fou posat a les mans del Cancellier de l'Estudi i, a través d'ell, dels professors de teologia, com a la del 1300, en què mestre Arnau amb el recurs a la Santa Seu es pogué alliberar de llurs mans i s'acabaren les polèmiques verbals parisenques.

Aquesta hipòtesi de treball ja podia haver estat formulada de forma encara més concreta abans d'ara, des del moment que Franz Pelster publicà el tractat de Henry of Harclay, on són atacats tant Jean Quidort de París com Arnau de Vilanova, on, doncs, hom pot constatar l'existència de tres posicions: a) la del grup dels teòlegs d'escola personificada en aquell text per l'esmentat teòleg anglès i ja abans per d'altres; b) la de Jean Quidort de París; c) i la d'Arnau de Vilanova.²¹ Si no m'erro, aquest és justament el sentit dels blocs segon i tercer: en el segon, sense perdre els estrepes, Arnau respon a una objecció, si no formulada, almenys compartida per Jean Quidort, i hi contesta; en el terç, Arnau recorda i respon, ara amb contraatac personal, a les crítiques del grup de teòlegs parisenques, entre els quals

20. Em permeto de suggerir al possible lector un repàs de l'esquema d'aquestes dues parts en el volum d'aquest anuari VII-VIII (1988-1989), 23-24: recordarà les idees que hi són debatudes i després podrà comparar aquella presentació amb la que proposarem ara.

21. Franz PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Anknunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV. Jahrhunderts*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 25-82; Pelster esbossava les tres posicions en aquesta frase: «Johannes [de París] neigt trotz aller Verschiedenheit mehr zu Arnald, während Heinrich [of Harclay: i el mateix es podria dir de Pèire d'Alvèrnia, de Nicolau de Lira i de Guiu Terrena i encara d'Hug de Novocastro] entschiedenster Gegner beider ist», *ibid.*, 28; Jean Quidort de París i Pèire d'Alvèrnia personificant dues posicions davant Arnau de Vilanova: aquesta frase pot encaminar a un principi de solució el problema que ens ocupa. Aquesta forma de veure les coses sembla tan objectiva que fins i tot Manfred Gerwing l'ha reflectida en el seu llibre en dedicar un apartat, evidentment, al *De adventu antichristi* (pàgines 76-243), un altre a Jean Quidort, on subratlla que la seva fou una ‚solució tolerable‘ (pàgines 254-448: ‚Die «Tolerable Lösung»‘), i una altra als altres (tret d'Hug de Novocastro) (pàgines 449-636).

en aquell moment destacava Pèire d'Alvèrnia (Nicolau de Lira, Henry of Harclay, Guiu Terrena i, no cal dir, Hug de Novocastro, són posteriors).

a) *L'acusació d',inconveniens'*

Reportem l'objecció, tal com és formulada per Arnau en el que hem anomenat ,bloc b)':

«Premissis igitur intellectis, facile poterit obicientibus responderi, qui dicunt, sanctos viros et ecclesie doctores arguere ac etiam increpare illos, qui aliqua computatione satagunt futuros eventus certis temporibus assignare, quia non intendunt opus condemnare sed operandi modum. Non enim est eorum intentio dicere vel asserere quod sit inconveniens tempora futurorum eventuum velle per computationem determinate cognoscere...».²²

I com que el pes del problema es concentra en la secció textual destinada a respondre a aquesta objecció intentaré d'atendre'm als dos passos que dibuixen els mateixos textos arnaldians.

El primer ja es troba ja en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, escrita després, però no gaire després, del 12 d'octubre del 1300. Allí Arnau, havent-se ja defensat violentament dels qui acusaven el seu opuscle de temerari i d'erroni, es referiria de forma més pacífica als qui, per les novetats que contenia, només el titllaven d',inconvenient', i els dedicava dos paràgrafs consecutius:

«...et si dicatur auctoritates ille noviter exponi secus quam exposiverint (!) precedentes expositores, scire debent quod talis novitas non est inconveniens caritati et fidei non repugnat, ymo, testibus sacris expositoribus, a Spiritu Sancto; nec est inconveniens aliter nunc exponi quam exposuerunt nostri patres...».

«Cum, igitur, Scriptura predixerit quod multi expositores transirent per eam multipliciter exponendo, tamen docti a Spiritu Sancto solum intelligent veritatem, et nisi sit in ditione vel potestate hominis prohibere Spiritum Sanctum, quin spiret ubi voluerit, patet quod expresse contradicat Spiritui Sancto qui asserit esse inconveniens quod eloquia Sacre Scripture possint in veritate secus exponi quam exposuerint patres nostri...».²³

Tenim, doncs, que una de les objeccions fetes a Arnau es basava en el fet que ell, utilitzant uns determinats textos bíblics, formulava un recompte cronolò-

22. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 153, líns. 829-834).

23. *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*. Cf. en aquest volum les pàgines intitulades *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, 349 ss.

gic de la vinguda de l'Anticrist totalment desconegut dels Pares, és a dir, dels grans escriptors cristians, recompte que és desqualificat com a ,inconvenient'.

Jean Quidort ens clarifica tot l'embolic, que els fragments anteriors només de forma velada permeten de sospitar, car dedica un paràgraf relativament llarg al tema, on trobem que per a ell un recompte cronològic consistent a fer jugar els textos de Daniel XII, 11 (l'abominació de la desolació i els 1290 dies); amb els d'Ezequiel IV, 6 (el ,dies pro anno'), mereix aquest judici:

«Sed ista expositio inconueniens est et non conuenit textui».²⁴

Que el *De adventu Antichristi* fou acusat d',inconvenient' i que li foren formulades objeccions en aquest sentit és cosa confirmada pel *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*, transcrit en aquest volum, línies 2132-1240; i, d'acord amb la diferència entre els blocs segon i terç d'aquell primer tractat escatològic arnaldià, aquest *Tractatus quidam...*, segueix refusant les objeccions que, ultra la de la inconueniència, atacaven aquell tractat primerenc de temerari (línies 2141-2187), discussió que correspon al tercer bloc.

No pretenc que aquests fragments siguin com les premisses d'un sil·logisme, però sí que, per la quàdruple repetició d',inconueniens', són monjoies en el camí d'identificació del o dels objectants: eren aquell o aquells mestres que s'havia o s'havien limitat a declarar inconuenient una forma de recomptar la cronologia de la vinguda de l'Anticrist, que no es trobava en la línia tradicional assenyalada pels mestres del pensament cristià i fins i tot manifestaven els seus dubtes sobre la validesa del ,dies pro anno' o la seva aplicació al tema. És possible que Arnau vegés en aquesta objecció les restes d'allò que ell deplorava haver estat una possibilitat avortada per l'enrenou parisenc, la d'una discussió acadèmica.

En la seva resposta, d'una banda, ressonen els temes tractats en el *De adventu antichristi*, però de l'altra despunta una idea que serà la inicial o qui sap si la bàsica del *De mysterio cymbalorum*: la del paral·lelisme entre l'anunci de la primera i la de la segona vinguda de Crist. Sobretot, però, aquests mestres no li negaven aquell pressupòsit que era una de les bases del seu missatge: en el marc dels

24. Ioannis QUIDORT DE PARISIUS, *Tractatus de Antichristo et eius temporibus*, Venècia, Lazarus de Soardis 1516, f. 49b (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 218-219; la frase textual és a la pàgina 219, línia 40). Tinc la impressió que la relació entre Jean Quidort i Arnau de Vilanova no es limità a discutir entorn el possible valor acceptable o probatori dels recomptes cronològics relatius a la vinguda de l'Anticrist; m'ho fa dir la frase: «...bacallarios in theologia, dignissimos magisterio tam sanctitate religionis quam eminenti scientia, impediunt et retardant», ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (cit en la nota 22), 167, líns. 1429-1431), perquè veig en Luca BIANCHI, *Censure, liberté et progrès intellectuel à l'Université de Paris au XIII^e siècle*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», 63 (1996), 72, nota 94, que Jean Quidort fou un dels qui tingué dificultats per a la promoció; un resum cronològic de la carrera acadèmica d'aquell mestre parisenc es pot veure en Jean-Pierre MÜLLER, *Introduction*, dins JEAN DE PARIS (QUIDORT), *Commentaire sur les Sentences. Reportation*. Livre I (Studia Anselmiana, XLVII), X-XI.

principis cristians és acceptable de plantejar la conveniència d'una previsió i predicció cronològiques dels temps finals i amb ells de la vinguda de l'Anticrist. Per això mereixien que els tractés de forma honorable.²⁵

b) *L'acusació de ,temerari'*

D'acord i en contrast amb allò que acabem de veure en l'apartat anterior, adreçat als qui consideraven improcedent (,inconveniens') la tesi arnaldiana, sense, però, arribar a l'extrem de desqualificar-la, el text que comença amb la línia 964 va per als qui l'acusaven de temerària i la condemnaven; i no sols de forma teòrica, ans introduint oficialment un procés inquisitorial.²⁶ Sembla que aquest darrer no era Pèire d'Alvèrnia, que era molt més dur, afirmant que en el *De adventu Antichristi*, Arnau «errat in sacra Scriptura»: vegeu la nota 9 del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum. Clarament, doncs, ací hi ha la resposta als qui no s'accontentaren de discutir aquella tesi en el pla acadèmic, ans en feren motiu de procés ,in causa fidei'; no cal dir que la resposta va prenent una duresa que, d'una banda és termòmetre de com el dit procés punyia Arnau per dintre, i que, a partir de la pàgina 165, lín. 1345, es converteix en atac personal; com tampoc no cal dir que moltes de les frases escrites en les més d'un centenar de línies, sense arribar a ésser transcripció literal, són repetició de les que ja coneixem pels dos documents salvats del procés inquisitorial de París.²⁷

Recordem que l'objectiu d'aquestes pàgines no és el d'estudiar pròpiament el text d'Arnau, sinó només el de veure com s'estructura en les seves línies o parts bàsiques el tractat arnaldià. Ho dic perquè en les més de mig miler de línies que van de la 964 a la 1469 podem veure, primer, una resposta a les objeccions dels qui acusaven Arnau, almenys, de temerari, i de temerària la tesi bàsica del *De adventu Antichristi*,²⁸ línies 1299-1344: l'opuscle no és escrit per un teòleg i per tant no té cap autoritat; resposta: l'Esperit Sant bufa on vol. Se-

25. Ni que sigui incidentalment, recordaré que encara en l'actual *Liturgia horarum* de l'Església Romana la dita idea és d'alguna manera acollida en el principi establert per sant Efreem: «Extremus enim eius adventus prioris similis est», *Hebdomada prima adventus, feria quinta. Ad matutinum, Lectio altera. Ex Commentario sancti Efbrem diaconi in Diatessaron*. És clar que de la semblança al paral·lelisme estricte hi ha un bon pas.

26. «Doctores vero Parisienses, qui suprascripta ut temerarie asserta condemnant...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 156. líns. 964-965); l'acusació de temeritat és repetida en les línies 1171-1172, posada en la boca d'«unus predictorum theologorum»: «...ut ait, temerarie diceretur...»; aquesta fou oficialment l'acusació del conjunt de teòlegs parisencs, tal com repetidament afirma el mateix Arnau i hom pot veure en les pàgines 25-26 d'aquest volum.

27. Són els que porten els números 12 i 13 de la llista confegida al final del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum, 349 ss.

28. Les objeccions i les respectives respostes arnaldianes són les següents:

línies 964-1001: el meu raonament no pot ésser acusat de temerari i per tant ha de tenir curs lliure en l'Església;

gon, un atac personal a aquells teòlegs professionals, posat en boca de col·lectius diversos;²⁹ línies 1437-1469: crítica dels qui veuen les coses des de perspectiva més elevada o profunda (‘qui sapiunt altiora’): els mestres que no han respectat la Santa Seu són precursors de l’Anticrist.

Resultat

L’anàlisi de les dades a l’abast de la nostra mà ha permès, primer, donar per definitivament tallada una cadena de despropòsits que, sense tenir-hi ell cap culpa, hom intentava de fer derivar de Nicolás Antonio.

En segon lloc, és indubtable que, des d’un punt de vista paleogràfic, el text del *De consummatione saeculi* o *De tempore adventus Antichristi* dels manuscrits vaticans Borgh 205 i Vat. lat. 3824, i del Carmelità de Roma, és dividit en quatre seccions, delimitades per les respectives caplletres.

Tercer, si ens fixem en l’origen de les diverses parts, el dit tractat el té doble, car en arribar Arnau de Vilanova a París l’estiu del 1299 les actuals parts primera i quarta constituïen l’opusculum’, que aleshores s’intitulava *De adventu Antichristi*; les altres dues (segona i terça) foren afegides després del procés inquisitorial davant l’autoritat diocesana de París, al qual fou sotmès Arnau per l’opuscle esmentat.

Quart, les parts segona i terça no es diferencien perquè llur temàtica sigui inicialment diversa, sinó perquè Arnau de Vilanova hi contesta a contraposicions qualitativament diverses; en la segona, la crítica al missatge escatològic arnaldia només el titllava d’‘inconvenièns’; en canvi, la tercera responia a aque-

línies 1002-1168: el meu raonament no és contrari a la doctrina dels Pares de l’Església i en particular a la de sant Agustí d’Hipona;

línies 1169-1249 (objecció d’un sol dels mestres): és inadmissible l’afirmació que el món s’acabarà dins els dos-cents anys vinents; resposta: sant Agustí també ho afirma;

línies 1250-1298: afirmar la inutilitat de la croada per a la recuperació de Jerusalem va contra la determinació de l’Església; resposta: la croada espiritual és plenament justificada; quant a l’altra, cal atendre’s a la paraula de Jesús;

29. El conjunt de l’atac omple les línies 1345-1469; d’acord amb la formulació arnaldiana, hom hi pot veure l’expressió dels col·lectius i de les acusacions següents:

a) crítica formulada indistintament («...cum audiantur in omni statu...»: lín. 1344):

línies 1345-1356: per la traïdoria d’aquell procediment inquisitorial;

línies 1357-1374: per haver bandejat la discussió acadèmica i no haver estat a l’altura que hom té dret a exigir d’uns professors universitaris de teologia;

línies 1375-1413: per no haver respectat el camp de la Santa Seu després de l’apel·lació;

b) i ja més en concret com a conseqüència d’aquest darrer punt:

línies 1414-1420: crítica dels juristes (‘peritos in iure’): després de l’apel·lació no podien prosseguir les actuacions processals;

línies 1421-1427: crítica de seglars, tant autoritats com súbdits: els mestres ens han donat exemple de menystenir la Santa Seu;

línies 1428-1436: crítica dels més informats (‘qui aliquantulum plus noverunt’): aquells mestres ni ensenyen com cal, ni permeten que d’altres ho facin.

lles objeccions que almenys el refusaven per ,temerari' i havien estat confirmades per un procés ,in causa fidei' i per una sentència negativa del bisbe de París, que repetia la mateixa desqualificació (i darrerre les quals tothom sabia que hi havia desqualificacions prou més dures, encara que oficialment no formulades).

En canvi, una pretesa diferència de ,gènere literari' entre les parts segona i tercera és insostenible, car només al final de la tercera el gènere literari deixa d'ésser objectivament raonador, tal com havia estat des del començament de la segona i continuà essent-ho fins a la línia 1345 (són 381 línies de la tercera part, a les quals s'han d'afegir les 134 de la segona = 515); en efecte, només des de la lín. 1346, el text degenera en acusació i desqualificació personal dels teòlegs acadèmics fins a la línia 1469 (cent vint-i-tres línies contra cinc-cents quinze).³⁰ Si ens fixem en la forma com Arnau respon a objeccions ja en la part primera i bàsica de l'opuscle (p. e., en les línies 552; «...si quis diceret...», 681: «...si dicatur speculatoribus...», 730: «...si quis obiceret...»), veurem que en cap dels dits casos no fa referència al missatge que està donant com a base de la resposta, exactament igual que en els «Doctores vero Parisienses...»; i això vol dir que la fractura important és la del «Premissis, igitur, intellectis...», on diu que a partir d'allí se suposa el coneixement de la seva tesi, a diferència de la part anterior, on tal coneixement no era pressuposat, i del posterior, on aquell advertiment previ ja ha estat fet.

30. Manfred GERWING havia especulat amb la fractura de ,gènere literari' entre la segona i la tercera part, raó per la qual feia acabar el primitiu *De adventu Anticristi* en la línia 963 (és a dir, al final del segon bloc) i començar la part afegida després de la crisi de París en la línia 964 (és a dir en començar el terç bloc assenyalat pels manuscrits): i així, immediatament després del paràgraf transcrit al començament de la nota 14, prosseguia: «Doch bei genauem Zusehen handelt es sich hierbei um aus literarischen Gründen erstellte, mögliche Einwüfe...», *Vom Ende der Zeit...*, 79. El lector que hagi llegit el text d'aquestes pàgines, on es troben les referències 14-29, haurà vist que ací no actuen pas només ,literarische Gründen' ni les objeccions són només ,mögliche', ans reals i concretes, a les quals, de més a més és possible de posar nom i cognom.

Una observació estructural crec que confirmarà la meua tesi: quan al començament de la segona part llegim: «Premissis igitur intellectis, facile poterit obicentibus responderi...», hi trobem una indicació arnaldiana paral·lela de la que es repeteix en el text de les línies 243-249 de l'*Apologia de versutiis et perversitatibus...*, editada en aquest volum; Arnau, doncs, manifestava en ambdós textos la seva certesa que qui dominés, respectivament, el missatge exposat en un o en tres dels seus escrits, podria respondre amb facilitat a les objeccions que el possible contrincant li adreçés. Suposada la hipòtesi de Gerwing, la segona seva part del *De tempore adventus Anticristi* no faria cap referència al fet que basta conèixer el missatge per a respondre a les objeccions: a base, doncs, de què s'havia de respondre? D'altra banda, el ,vero' del sintagma «Doctores vero Parisienses...» (lín. 964), que és una copulativa més o menys adversativa, indica de forma ben clara que continua la dinàmica discursiva començada en la línia 829, és a dir, el raonament a base del qual l'autor ha solucionat l'objecció de la ,inconveniència' i ara solucionarà la de la ,temeritat', és a dir, a base dels «premissis... intellectis».

Precisions cronològiques

Acabem de veure que el text definitiu del *De tempore adventus Anticristi* fou escrit en dos temps, el 1297³¹ i el 1300-1301,³² i per això és lícit de preguntar-se si és possible de precisar la cronologia de la part afegida.

Si quan el (sembla) 18 de desembre del 1299 començà per a Arnau de Vilanova la confrontació parisenca entorn al seu missatge escatològic, ja feia ,molts dies' que ell havia posat l'opuscle a mans del Cancellier de l'Estudi de París i aquest l'havia tramès a mestres de la Facultat de Teologia; això vol dir que l'atenció d'aquests a l'escrit arnaldià podia haver començat ja feia algun mes.

De fet, dos d'ells ens certifiquen que el mateix any 1300 o estaven treballant en una presa de posició envers el missatge de la doctrina arnaldiana o potser ja l'havien acabada i publicada: Pèire d'Alvèrnia és poc precís.³³ El segon, Jean Quidort, ho és més: «...ab anno presenti, qui est millesimus tercentisimus...», *Tractatus de Anticristo et eius temporibus* (*Ibid.*, 221, líns. 133-134). Però d'altra banda el mateix Arnau, almenys a mitjan octubre del 1300, comentava al rei de França que «nondum apparuit aliquis inchoans vel atemptans rationibus scriptis palam vel publice dictum opusculum impugnare».³⁴

Jo no sé si mestre Arnau estava tan ben informat que es podia permetre de manifestar que sabia fins i tot allò que d'altres autors podien tenir entre mans; per això tampoc no puc saber què vol dir al peu de la lletra l',inchoans vel atemptans'; creuria que si no ens consta que de debò estava tan ben informat, hem d'entendre els dos verbs esmentats en el sentit que a ell no li constava que

31. La data del 1297 consta explícitament en la primera part del text, la intitulada *De adventu Anticristi*: «...nos, qui nunc ab adventu Domini computamus mille ducentos nonaginta septem annos...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 142, líns. 356-357).

32. Aquesta data té un ,terminus a quo' i un ,ad quem' totalment segurs: el primer són les polèmiques de París, el moment fort de les quals s'ha de col·locar l'estiu-tardor del 1300; el segon és el moment, en el qual Arnau de Vilanova es troba a les mans de Bonifaci VIII, després del qual és impossible de pensar que ell hagués escrit i publicat les pàgines polèmiques contra els mestres de París, les de les línies 1345-1469 (*ibid.*, 165-168). Mentre estigué en mans de Bonifaci VIII, el nostre mestre no sembla que atacés explícitament els mestres de París, tal com ho demostra la manca de polèmica personal en el *De mysterio cymbalorum*, en la *Philosophia catholica et divina* i àdhuc en la nostra *Apologia de versutiis...*, on les primeres dues-centes quaranta-dues línies no passen més enllà de l'atac genèric als pseudoteòlegs; no sembla que, almenys durant un parell d'anys, s'aventurés més enllà d'atacs genèrics a teòlegs i religiosos.

33. Tant Pèire d'Alvèrnia com Jean Quidort fan constar clarament que escriuen l'any 1300; el primer diu: «...illi, qui hoc anno publicavit libellum *De adventu Anticristi...*», *Utrum Anticristus sit venturus in brevi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 213. lín. 30): ,hoc anno publicavit': es pot considerar ,publicació' el lliurament del fascicle al Cancellier de la Universitat de París potser demanant-li permís per a poder-lo col·locar en l'obrador del ,stationarius', pas aquest darrer que hauria equivalgut a ,publicar'? Però ni el permís no arribà, ni, doncs, la ,publicació'; per això, aquesta potser s'ha de veure en aquell acte públic del procés, que, si no abans, s'hauria realitzat en la sessió pública de retractació davant el bisbe de París, segurament el mes de setembre del 1300; per aquesta raó crec que el ,publicavit' s'ha d'entendre realitzar el 1300.

34. Arnaldi de VILLANOVA, *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, publicada en el segon article d'aquest volum, líns. 217-219.

ningú s'hagués proposat d'escriure una refutació del seu missatge, cosa que, si no m'erro, equival a dir que fins a aquell moment (immediatament -o a tot estirar pocs dies després- del 12 d'octubre del 1300) no li havia arribat cap publicació ni notícia de publicació contrària a la seva tesi.

I això obliga a preguntar-se com s'han d'entendre les frases dels dos mestres afirmant que estan escrivint el mateix any 1300?

La primera consideració és que les dites frases només es referexien al moment de llur redacció i que, per tant, els dos mestres poden haver publicat els textos respectius el 1301. També cal recordar que el sistema cronològic seguit a França era el de l'Encarnació i que per tant el 1300 s'allargava fins al 25 de març del nostre 1301.³⁵

Sigui la que vulgui la solució, el fet és que el text de les parts segona i tercera del *De tempore adventus Antichristi* no tingué en compte els textos, en els quals els dos coneguts mestres parisencs formulaven les seves objeccions; certament, unes i altres, les de l'inconveniencs' i les del ,temerarium' ressonarien, i en alguna ocasió de forma estentòria, durant els nou mesos que van del 18 de desembre del 1299 al 12 d'octubre del 1300 (per exemple, en la sessió de discussió amb els mestres a Sant Denis de Passy, o en la del palau episcopal davant el bisbe en l'acte de la sentència condemnatòria del *De adventu Antichristi*), i per això Arnau de Vilanova les pogué tenir ben en compte.

Roma, novembre 2000-gener 2001

35. N'he feta la prova en el *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, París 1891, on es troba l'*Instrumentum alterum appellacionis...*, del 12 octubre 1300; el primer dels documents transcrits en el dit volum és datat «anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo quinto, mense Febroarii», però aquest 1285 es converteix en 1286 en el regest inicial (p. 3, núm. 531); i com que ,testis unus, testis nullus', posaré el següent amb datació semblant: «anno Domini MCCLXXX septimo», gener, i en el regest inicial aquell gener del 1287 és del 1288 (p. 17, núm. 544); i ho podem arrodonir amb una datació posterior als anys 1299-1300, la de la pàgina 95, núm. 634: «Actum parisius anno Incarnationis dominice millesimo trecentesimo primo, mense Martii», que, tal com diu el regest, és del 1302.